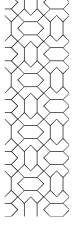

CITATION

Cafer YERLİKAYA, "Concept of "Ikhtilâf" in Qirâ'ats", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]*, 18, (2020/18) pp. 289-307.

KİRÂATLERDE İHTİLÂF KAVRAMI

Concept of "Ikhtilâf" in Qirâ'ats

Cafer YERLİKAYA

Öğr. Gör.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Lecturer,

Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences.

caferbaha@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1733-2637.

Öz

Kur'an-ı Kerim'in yirmi üç yıllık teşekkül evresinde, ilahî vahiyle insanlar inşa edilirken, birçok kelime ve kavram kullanılmaya başlanmış, bu kavramlardan bir kısmı İslam'dan önceki manalarını korumuş bir kısmı ise hem yeni anlamlar kazanmış hem de bazı anlam kaymaları ve daralmalarına maruz kalmıştır.

Bu anlam kayma ve daralmalarından etkilenmiş kelimelerden biri de ihtilâf kavramıdır. Kelimenin birçok manaya ihtimali olduğu halde, Türkçede sadece belli anlamlarıyla yorumlanmakta ve anlaşılmaktadır. Kırâat ilminde ihtilâf terimi ise, çok sık kullanılan bir kavram olmakla birlikte bu lafza, "karşı çıkmak, zıt ve tezat" manasını ifade eden anlamlarının yüklendiği gözlemlenmektedir. Bu çalışmada ihtilâf kavramının, kırâat ilmindeki ve diğer ilmi disiplinlerdeki kullanılan manaları üzerinde durulmakta ve kırâat ilminde ise hangi anlamda kullanılması gerektiği tespit edilmektedir. *Anahtar Kelimeler:* Kırâat, İhtilâf, Tezat, Teğâyür, Çeşit.

Abstract

During the twenty-three-year of formation and revelation phase of the Qur'an, when people were built with divine revelation, many words and concepts began to be used, some of these terms retained their meaning before Islam, while some of them underwent changes and new meanings gained. However, these concepts have been subjected to some shifts and contractions in their meanings while they were passed on to the present day.

Ikhtilâf is a word that has been affected by this meaning shifts and contractions. Although the word has many meanings, it is interpreted and understood only with certain meanings in Turkish. The term ikhtilâf is a frequently used concept in the science of qirâ'at, but it is observed that its meanings expressing opposition, contradiction and contradiction to this word come to the fore. This study focuses on the meanings of

KAYNAKÇA

Cafer YERLİKAYA, "Kırâatlerde İhtilâf Kavramı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 18, (2020/18) ss. 289-307. **Makale Geliş T.:** 10.09.2020 **Kabul T.:** 16.11.2020 **Makale Türü:** Araştırma Makalesi.

the concept of ikhtilâf in the science of qirā'at and other scientific disciplines and it is determines what meaning should be used in the science of qirā'at. *Keywords:* Qirā'at, Ikhtilâf, Difference, Contrast, Variety.

Giriş

Dinî terminolojide aynı kökten türemiş ve aynı kalıpta olan bazı kelime ve kavramlar, disiplinler arasında farklı manalarda kullanılmış, bu kelime ve kavramlara farklı işlevsel anlamlar yüklenmiştir. Bu lafız ve terimler anlamlandırılırken, birçok sözlük manasından biri öne çıkarırken diğerleri göz ardı edilmiş ve zaman içerisinde, anlam kaymaları ve daralmalarına maruz kalmıştır. Mesela; *sünnet* kavramı hadis ıstılahında farklı, fıkıh ilminde farklı tanımlanırken, kelime anlam daralmaları ve kaymalarıyla daha değişik anlamlarda kullanıldığı da olmuştur.¹ Buna benzer; *fitne*,² *zulüm*,³ *din*⁴ gibi birçok kavram için aynı şeyleri söylemek mümkündür. *İhtilâf* kavramı da bu tür kelimelerden biri olup, ilmî disiplinler arasında özellikle de Türkçe'ye geçişinde daha çok “tezat, zıt” anlamı dikkate alınarak aktarılmıştır. Dolayısıyla bu kavramın değişik manalarını anlama ve ifade etmede ihmaller olduğu anlaşılmaktadır.

İhtilâf kelimesi ıstılah olarak; fıkıh⁵, hadis⁶ ilimlerinde usûlün içerisinde mütalaa edilerek, ihtilâfın sözlük anlamlarından hareketle tanımlaması yapılmıştır. Tefsir usûlü kitaplarında ayetler arasında zıtlık ve çelişki olmadığı “müşkil” kavramıyla izah edilerek açıklanmış ve tefsir

¹ Abdulkerim Zeydan, *Fıkıh Usûlü*, trc. Ruhi Özcan (İstanbul: Emek Matbaacılık, 1982), 205; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993), 15; Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 443-449; “Fıkıh usûlü âlimleri, sünneti şer’î deliller içinde incelerken, fakihler onu, farz, vâcib, mendûb, haram, mekruh gibi şer’î ahkâmın bir çeşidi olarak mütalâa etmişlerdir. Kelâm ehli arasında ise, sünnet, bid’atın karşıtı olarak görülür ve bazı kimseler bid’at ehlinde sayılırken, hakkında bir nass bulunsun veya bulunmasın, umumiyetle Hazreti Peygamber’in düşünce ve davranışlarına uygun bir hayat yolu takip edenlerin sünnet ehlinde oldukları söylenir. Hadîşçilere göre ise sünnet, Hazreti Peygamber’in söz, fiil ve takririnden ibarettir.” bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 15.

² Hasan Keskin, *Kur’ân’da Fitne Kavramı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 245-248.

³ Ahmet Şişman, *Kur’ân’da Zulüm Kavramı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1983), 1-20.

⁴ İsmail Çalışkan, *Kur’ân’da Din Kavramı* (İstanbul: Ankara Yayınları, 2002), 225-228.

⁵ Şükrü Özen, “İhtilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/565-568.

⁶ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, trc. M. Yaşar Kandemir (Ankara: Gaye Matbaacılık, 1981), 89.

ilmi bağlamında ise, son dönem Kur’ân meal ve tefsirlerinde, ayetlerde geçen *ihtilâf* kavramının anlam farklılıklarına dikkat edilmediği ve mana daralmaları meydana geldiği tespit edilmiştir.⁷ Bu çalışmada sahih kırâatler ve kırâat imamlarının *ihtilâf*’ının, “zıt ve tezat” anlamlarını içermediği ve kavramın hangi manada kullanılması gerektiği tespit edilmektedir. Kırâat ilminde kullanılan *ihtilâf* kavramı, istilahî olarak tefsir usûlünde kullanılan manasıyla paralellik göstermekle beraber, diğer ilmî disiplinlerdeki kullanımlarında bazı farklılıklar görülmektedir. Bu bağlamda yapılacak çalışma, şu başlıkları içermektedir:

- a. İhtilâf Kavramı ve İhtilâf Çeşitleri
- b. Diğer Bazı İlmî Disiplinlerde İhtilâf Kavramı
- c. Kırâat İlminde İhtilâf Kavramı

a. İhtilâf Kavramı ve İhtilâf Çeşitleri

Arapçada *ihtilâf* {اِخْتِلَافٌ} kelimesi, semantik açıdan birçok manayı ihtiva eden sülasi mücerred “ح-ل-ف/خ-ل-ف” kökünden türemiş bir kelimedir.⁸ *H-l-f* kök harflerinden türeyen *ehlafe* {أَخْلَفَ}, *halefe* {خَلَّفَ}, *halefe* {خَلَّفَ}, *hulâf* {خِلَافٌ}, *ihtilâf* {اِخْتِلَافٌ}; “peşi sıra gitmek, halefi olmak, izlemek, halifesi olmak, yerini almak/doldurmak” anlamlarına gelmektedir.⁹ *Half* {خَلْفٌ} kelimesi, “çağ/asır, nesil” ve zarf olarak da “arka” anlamında kullanılmaktadır. Bir asırdan sonra gelen asra half denmiştir.¹⁰ Yüce Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de; {يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ} “O, kullarının önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bilir.”¹¹ ayetindeki *half* kelimesi bu anlamdadır.¹² *İhtilâf ve hulfe* {خُلْفَةٌ} ise; “bir şeyin arkasından başka bir şeyin gelmesi” anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de; {وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ

⁷ Zekeriya Pak, Fatih Tiyek, “Kur’ân’da İhtilâf Kavramı ve Türkçeye Çeviri Sorunu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (Aralık 2018), 1293.

⁸ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, thk. ‘Abdu’s-Selâm Serhân (Kâhire: Mektebetu’l-Hancî, 1396/1976), 7/393-417.

⁹ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab (Kâhire: Dârü’l-Meârif, 1414)*, 13/1234-1239.

¹⁰ Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, 7/396, 416; Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, thk. Enes Muhammed, Zekeriyya Cabir Ahmed (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1429/2008), 491.

¹¹ el-Bakara 2/255.

¹² Râğîb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi garibi’l-Kur’ân*, trc. Mustafa Yıldız (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 333.

{الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً} “Gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren de O’dur.”¹³ ayeti ile “Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.” {وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ} ¹⁴ ayetindeki *ihtilâf* bu anlamdadır.¹⁵ Ayrıca devamlı abdest alan kimse için “birbiri ardınca ve art arda” anlamında, *ihtilâf* ve *hulfe* kelimeleri kullanılmıştır.¹⁶ *Hulf* {الْحُلْفُ} kelimesi, “geçmişte olanı yalanlamak, aksini söylemek ve ahdi bozmak” manalarına gelmektedir. Bu kavram kırâat ıstılahında ise, bir kırâat şeklini iki çeşit rivâyet ile okumaya denilmektedir.¹⁷

İhtilâf eden, farklı olan her iki şey *hilfâni/hilfetâni* kelimesiyle ifade edilmiştir. Mesela, bir kişinin farklı iki kölesi olup, birinin esmer ve diğerrinin beyaz veya birinin kısa ve diğerrinin uzun olması durumunda *ihtilâf* ve *hulfe* kelimeleri kullanılmıştır. *Hallefe* {خَلْفٌ} kelimesi, “yerine geçecek kişiyi atamak” anlamındadır. *Hâlefe* {خَالَفٌ} ise, “muhalefet etmek, karşı çıkmak, karşıtı/zıt olmak, ayrılığa düşmek, uyuşmamak” manalarına gelmektedir.¹⁸ Ayrıca *ihtilâf*, aynı asır veya farklı asırlarda yaşayanların birbirlerinden farklı düşünüp zıt görüşte olmaları demektir.¹⁹

İhtilâf, *tehallüf* {تَخَلَّفٌ}, *teahhur* {تَأَخَّرٌ} anlamında “geride kalmak” ve “ittifak etmenin zıddı” manasında kullanılmıştır.²⁰ Hadiste belirtildiği üzere; {سَوْوَا صَفْوَفِكُمْ وَلَا تَخْتَلَفُوا فَتَخْتَلِفْ قُلُوبِكُمْ} “Saflarınızı düzeltiniz, ayrı/farklı durmayın (ileride geride kalmayın), kalpleriniz muhtelif olur/farklılaşır.” buyrulmuştur. Burada *ihtilâf*, saflar düzensiz olduğunda, bu durumun kalplere tesir etmesi ve Müslümanlar arasında farklılık, ayrılık ve değişiklik meydana getirmesi, anlamında kullanılmıştır.²¹ *İhtilâf* ve *muhalefet*

¹³ el-Furkân 25/62.

¹⁴ Âli İmrân 3/190.

¹⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 7/399; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sihâhi'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Tamir (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009), 340; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1237.

¹⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, 338.

¹⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 338; Necati Tetik, *Kırâat İlminin Ta'limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 180.

¹⁸ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 7/396-399, 410; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1235, 1240; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 492.

¹⁹ Aykut Avcı, “Fıkhi İhtilâfların Tarihsel Gelişimi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Ağustos 2015), 119.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1234, 1242; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 494.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/1233-1234.

bir kişinin davranışları veya sözlerinde farklı bir yol tutmasıdır. “*Falanca, filanca halef oldu.*” {تَخَلَّفَ فَلَانٌ فَلَانًا} deyimini, birinin ardından gelip, onun yerine geçmeyi ifade eder. “*Hilaf*” {خِلَافٌ} kelimesi “*zıt*” {ضِدٌّ} kelimesinden daha geneldir. *Zira her iki zıt şey birbirinden farklı olur; ama her iki farklı şey daima birbirine zıt olmayabilir.* İnsanların söyledikleri sözlerin farklı ve değişik olması çekişmeyi ve karşı olma durumunu ortaya çıkardığından dolayı, kelimenin anlamı değil, farklı olmanın sonucu “*çekişme*”, ihtilâf kavramıyla isimlendirilir olmuştur. Yani; “*Her zıt ihtilâftır, her ihtilâf zıt değildir.*”²² “*Hilaf*” kelimesi, “*bedel*” anlamına da gelmektedir.²³

İnsanların bir meselede ihtilâf etmesi, {اختلف الناس في كذا} şeklinde ifade edildiğinde, *ihtilâf* “muhtelif ve farklı” anlamındadır. Yani; “*İnsanlardan her biri, arkadaşının sözünü öteye koyarak, kendini ötelediğinin yerine koyar.*” demektir.²⁴ İhtilâf kelimesi Türkçe’de ise; “ayrılık, anlaşmazlık, aykırılık, uyuşmazlık, bozuşmak” anlamlarında kullanılmıştır.²⁵

İhtilâf kelimesinin ilk dönem ve günümüz Arapça lügatlerinde, “tezat, zıt, karşıt görüş” gibi anlamları bulunmakla birlikte, daha çok “peşi sıra gitmek, halefi olmak, izlemek, halifesi olmak, yerini almak/doldurmak, yerine geçme, değişme ve bir şeyin arkası”²⁶ gibi manalara gelmektedir.

İbn Kuteybe *ihtilâfı*; değişiklik/teğâyur ve tezât olarak, iki kısımda değerlendirmekte ve Kur’ân-ı Kerîm’de tezat oluşturan bir ihtilâfin bulunmadığını, fakat değişiklik/teğâyur cinsinden ihtilâfin olduğunu bildirerek örnekler vermektedir.²⁷ İslam literatüründe ihtilâf terimi, ihtiva ettiği anlam itibarıyla çok ayrıntılı bir mesele olup, bu kavram altında birçok konuya temas edilmiştir. Konu bu yönüyle bir makalenin sınırlarını aşan mahiyettedir. Diğer taraftan âlimler, ihtilâf kavramı

²² İsfehânî, *el-Mufredât*, 333-334; Şükrü Özen, “Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/527-538.

²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 1238.

²⁴ Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lügati*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn (Mısır: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/211-213.

²⁵ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 1159.

²⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemu'l-lügati'l-‘Arabiyyeti'l-mu'âsıra*, (Kâhîre: ‘Âlemu'l-Kütüb, 2008), 1/683-686.

²⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, şrh. ve nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar (Kâhîre: Dâru't-Türâs, 1393/1973), 40.

ile ilgili farklı bir sınıflandırma yaparak bu kavramı; *a. Görüşler ihtilâfı/ Kesbî b. Cinsler İhtilâfı/ Gayri kesbî/tabii ihtilâf* diye ikiye ayırmıştır. *Görüş ihtilâfı*: “İki görüşün birbirinin aksi olması” anlamında kullanılan bir ihtilâf türü olup, bu kesbî ihtilâfla fertler ve gruplar arasındaki görüş ayrılıkları kastedilir. *Cins ihtilâfı ise*; “İki şeyin birbirlerinin yerini tutmasının imkânsızlığı, farklı olması” anlamında kullanılan bir ihtilâf türüdür. Bu, tabii ihtilâf olup, insanların ilim ve sanat konusunda farklı eğilimlerini, duygularını, zevklerini ve tercihlerini ifade etmesi bu ihtilâf türündendir.²⁸ Kesbî ihtilâfla kastedilen, fertler ve gruplar arasındaki görüş ayrılıklarıdır. Her iki taraf birbirlerinin görüşünü kabul etmemek ve yanlış görmekle beraber, asgari müşterekleri daima bir üst kategoride tutarak, bu ortak noktada birleşmektedirler. Fıkhi ihtilâflar bu kategoride değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır.²⁹

Görüldüğü üzere *ihtilâf* kavramının birçok anlamı olması ve farklı tasniflerinin yapılmasıyla beraber, bu manalardan daha çok günümüz Türkçesinde “ayrılık, anlaşmazlık, aykırılık, uyuşmazlık, bozuşmak, tezat, zıt ve karşı” anlamları kullanılmakta, iki kişi ve/ya iki grubun zıt, karşı görüşler beyan etmesi şeklinde anlaşılmaktadır.

b. Diğer Bazı İlmî Disiplinlerde İhtilâf Kavramı

İslam dininin temel dinî disiplinleri içerisinde *ihtilâf* kavramına farklı mana işlevsellikleri yüklenmiştir. *İhtilâf* kavramının sözlük anlamlarından *zıt ve tenakuz* manaları hadis usûlünde kullanılmış,³⁰ *İhtilâfu'l-Hadis*, *Muhtelifu'l-Hadis*, *Muşkilu'l-Hadis* gibi terimler bu ilimde öne çıkmıştır.³¹ *Muhtelifu'l-Hadis*: “İki hadisin zahiri olarak birbirine zıt manalarda vürûdudur.”³² şeklinde tanımlanmış ve Hz. Peygamber’in hadislerinde zıtlık ve tenakuzluk olduğu zannedilen durumların giderilmesi ve izaile edilmesi bu başlık altında incelenmiştir. Hadis âlimleri, hadislerdeki müşkil ve ihtilâf ile ilgili meseleleri araştırmışlar, birbiriyle zıt gibi görünen hadislerin arasını birtakım usûl ve metotlarla düzeltmede başarılı

²⁸ Özen, “İhtilâf”, 21/565-568.

²⁹ Özen, “İhtilâf”, 21/565.

³⁰ Özen, “İhtilâf”, 21/565-568.

³¹ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 147-149.

³² Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 147.

olmuşlardır. Bu tür hadisler de kendi aralarında; aralarının birleştirilmesi mümkün olan hadisler ile aralarının birleştirilmesi mümkün olmayan hadisler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu tür hadisler ya mensuh ya da sıhhati sorgulanan zayıf hadislerdir. Hadislerde tezat ve zıtlığın olup olmamasıyla ilgili olarak, ihtilâf konusu üzerinde bir hayli çaba sarf edilmiş, bu alanda müstakil eserler telif edilmiştir. Bu konudaki ilk eser “*İhtilâfu’l-Hadis*” ismiyle İmam Şâfi’î’ye (ö.h.204/819-820) aittir.³³ Burada asıl dikkat çekilmek istenen nokta, *ihtilâf* kelimesi’nin hadis usûlünde hangi anlamda kullanılmış olmasıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, hadis usûlü içerisinde, ihtilâf kelimesinin sözlük anlamlarından *zıt ve tenakuz* manalarının kullanıldığı görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm içerisinde ayet ve sureler arasında çelişki ve tutarsızlığın olup olmadığı, tefsir usûlü ve ulûmu’l- Kur’ân içerisinde *Müşkilu’l-Kur’ân* başlığıyla ele alınmış ve müşkil kelimesi, “*ihtilâf ve tenakuz*” anlamında kullanılmıştır. *Müşkilu’l-Kur’ân*, Kur’ân’ın tamamı içerisinde bir tezat ve zıtlık ihtilâfinin bulunmadığını ispatlayan ve her tür *problemli anlama* oluşturan meselelerin incelendiği bir bahis olarak ele alınmıştır.³⁴ Ayrıca Mushaflar arasında farklılıklarla ilgili olarak ihtilâf konusu; “*İhtilâfu’l-Mesâhif*” başlığı altında ele alınmış ve Mushaflardaki değişikliklerin, “*zıt, tenakuz*” anlamında olmadığı, kırâat farklılıklarını gösteren bilinçli bir istinsah olayı ve çaba olduğu ifade edilmiştir.³⁵ Kırâatler ve Mushaflarda meydana gelen farklılıkların, “tenakuz ve zıtlık” anlamında değil, “değişik ve birbirine halef olma” manasındaki ihtilâflar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Mushaflar arasında, harflerde meydana gelen ziyadeli ve noksanlık gibi farklılıklar, ihtilâf kavramıyla izah edilmiştir.³⁶

Tefsir ilmi bağlamında ayetlerde geçen *ihtilâf* kavramı incelendiğinde, bu kelime farklı kalıplarla kullanılmış, zikredildiği her yerde aynı

³³ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas Şâfi’î, *İhtilâfu’l-hadis*, thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1986); Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 147-148.

³⁴ Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru’t-Turâs, 1276/1957), 1/318, 380; Celaleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ömer b. Salim (Riyâd: Dâru’l-Hicret, 1996), 361-365.

³⁵ Mustafa Altundağ, *Kur’ân’ın Dil ve Yazım Özelliği* (Mushafta Lahn Meselesi), (Bakü: Nurlar Neşriyat-Poliqrafya Merkezi, 2004), 56.

³⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 380-430.

anlamı ifade etmemiş ve bağlama göre birden çok manada kullanılmıştır. Ayetlerde *ihtilâf* kavramının “değişim, çeşitlilik,³⁷ çelişki,³⁸ birbirini takip,³⁹ farklılık,⁴⁰ iki grup arasındaki düşünce ve davranış ayrılığı,⁴¹ bir kişi ya da grubun tek taraflı muhalif tavrı⁴²” gibi birçok anlamı ihtiva ve ifade ettiği tespit edilmiştir.⁴³ Ayetlerde, *ihtilâf* kavramının değişik manalarına işaret edildiği halde, bu ayetlerin tercüme ve meallerinde bu mana zenginliğine dikkat edilmediği ve gözden kaçırıldığı tespit edilmiştir.⁴⁴ Bu bağlamda *ihtilâf* kavramında bir anlam daralması meydana gelmiş, Türkçede kullanılan, “ayrılık, anlaşmazlık, aykırılık, uyuşmazlık, bozuşmak” manaları meallere doğru olarak yansıtılırken, *ihtilâf*’ın “değişim, çeşitlilik, farklılık” gibi diğer anlamları meallere ve ayetlere yansıtılmamıştır. *İhtilâf* kavramı, ayet meallerinde genellikle Türkçe sözlükteki manasıyla kullanılmıştır.

Fıkıh ilminde *ihtilâf* terimi, icma ve ittifak kavramlarının zıddı olarak kullanılmıştır. Kur’ân ve Sünnet’in temel mesele ve ilkelerinde İslam âlimleri birleşirken, icthada açık konularda değişik/muhtelif sebeplerden dolayı ayrı görüşleri benimsemektedirler. *İhtilâf*’ın sonuçları usûl-i fıkıhta çeşitli açılardan ele alınmıştır. Müslümanlar arasında *ihtilâf* kavramı rahmet olarak görüldüğü halde, fıkıh ilmi içerisinde çok tartışılan ve görüş ayrılıkları olan kavramlardan biri olmuştur.⁴⁵ Sahabe, Resûlullah’ın hayatında icthadî hükümlerde *ihtilâf* etmiş, ancak Hz. Peygamber bu *ihtilâfları* çözmüştür. Sahabe, tâbiîn ve müctehid imamlar döneminde ise fıkhi *ihtilâflar* artarak devam etmiştir. Fıkıh alanında *ihtilâf*, fakihlerin icthada açık konularda farklı görüşte olmalarını ifade etmektedir.⁴⁶ Burada *ihtilâf* kavramının icma ve ittifak kavramlarının zıddı olarak kullanılması dikkat çekicidir ki bu, kırâat terminolojisindeki anlamıyla da benzerlik göstermektedir.

³⁷ el-Bakara 2/164; Âli İmrân 3/190; Yûnus 10/6; el-Fâtır 35/27; ez-Zümer 9/21.

³⁸ Nisâ’ 4/82; Zâriyât 51/8.

³⁹ el-Bakara 2/164, 190; “gece ve gündüzün birbirini takip etmesi”.

⁴⁰ el-Bakara 2/164; Rûm 30/22.

⁴¹ Meryem 19/37; Zuhruf, 43/65; el-Bakara 2/253; Âli İmrân 2/105.

⁴² en-Nahl 16/38-39.

⁴³ Pak, Tiyek, “Kur’ân’da *İhtilâf* Kavramı ve Türkçeye Çeviri Sorunu”, 1276.

⁴⁴ Pak, Tiyek, “Kur’ân’da *İhtilâf* Kavramı ve Türkçeye Çeviri Sorunu”, 1281-1293.

⁴⁵ Özen, “*İhtilâf*”, 21/565; fıkhi *ihtilâf* sebepleri için bakılabilir.

⁴⁶ Aykut Avcı, “Fıkhi *İhtilâfların* Tarihsel Gelişimi”, 119.

İslami ilimlerde ihtilâf, iki temel alanda meydana gelmiştir ki bunlar; inanç konularını kapsayan *Usûlu'd-Dîn* ve fıkhi hükümlerle ilgili olan *Furû'u'd-Dîn* alanındaki ihtilâflardır. İnanç konularını ihtiva eden meselelerden Allah'ın varlığı, birliği, nübüvvetin varlığı ve kitaplara iman gibi hususlarda ihtilâf reddedilerek kabul görmemiş, Allah'ın sıfatları, iradesi, kaza ve kader konularında ihtilâf ise bidat olarak değerlendirilmiştir. Bu konular dinin aslından sayılmıştır. Furû'u'd-Dîn'de meydana gelen ihtilâf, Hz. Peygamber'den sonra gelen görüş ayrılıklarının tamamını içerisine alan geniş ihtilâf alanını ifade etmektedir.⁴⁷

Görüldüğü üzere farklı ilmî disiplinler arasında *ihtilâf* kavramının sözlük anlamları, birçok farklı manada kullanılmıştır. Hadis usûlünde *ihtilâf* kelimesinin *zıt ve tenakuz* anlamı, *Muhtelifu'l-Hadîs* terimi içerisinde geçmekte ve kullanılmaktadır. Fıkıh ilminde ihtilâf terimi, icma ve ittifak kavramlarının zıttı olarak, *farklılık* anlamında kullanılmıştır. Kırâat ilminde ise, ihtilâf kavramının tam olarak izah edilebilmesi ve hangi anlamda kullanıldığının belirlenebilmesi ve temellendirilebilmesi için kırâat ilminin tarihî arka planına kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Vahyin Mekke döneminde; Kur'ân-ın indirilişi, öğrenilmesi, ezberlenmesi ve kırâatinde ashâb-ı kirâm arasında herhangi bir kırâat ihtilâfi olmadığı gibi, konuyla ilgili herhangi bir haber ve rivayete de rastlanmamıştır. Vahyin Medine sürecinde ise; Allah tarafından insanlara Kur'ân-ı Kerîm'in kolay okunup anlaşılabilmesi için bir ruhsat olarak verilen yedi harf olayından sonra, sahabe arasında kırâat ihtilâfları görülmeye başlamış ve konuyla ilgili birçok rivayet ve haber nakledilmiştir.⁴⁸ Yedi harf ruhsatıyla ilgili rivayetlerin sahih olduğu belirtilirken,⁴⁹ yedi harfin ne olduğu, neyi kapsadığı ve tarifi üzerinde âlimler arasında birçok fikir ayrılığı oluşmuş ve bu konuda kırka yakın görüş bildirilmiştir.⁵⁰ Bununla birlikte Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiği ve yedi

⁴⁷ Avcı, "Fıkhi İhtilâfların Tarihsel Gelişimi", 119.

⁴⁸ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Kitâbü Fedâilî'l-Kur'ân*, thk. Mervan el-Atiyye, Muhsin Harabe, *Vefâ Tekıyyiddin* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, Ts.), 336-341.

⁴⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbu Fedâilî'l-Kur'ân*, 333, 337; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/212; M. Zahid el-Kevserî, "Yedi Harf Nedir?", çev. Yunus Ekin, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (Aralık, 2002), 105-112.

⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/212-227; Muhammed Mustafa el-A'zami, *Vahyeditişinden*

harf farklılıklarının vahiy olduğu âlimlerce kabul edilmiştir.⁵¹ Kur'ân'ın farklı okunuşları ile kırâat çeşitliliğinin temellendirilmesi yedi harf ruhsatı ile ilişkilendirilmiş, kırâat ihtilâfları bununla izah edilmiştir.

Ebû Amr ed-Dânî yedi harfle ilgili olarak şunları söylemektedir: “Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Hepsi kâfidir, şafidir, haktır, doğrudur. Allah kurrâ'yı yedi harfin tamamında muhayyer bırakmış ve yedi harften bir şey okuduklarında onları doğrulamıştır. Bu değişik yedi harf, mana bir olmakla beraber; zıtlık, olumsuzluk, değişiklik, bozukluk ve karışıklık olmadan, bazen lafızlar ve bazen de anlamındaki değişikliklerdir. Biz yedi harften hangisinin son Arz'da olduğunu veya son arzın yedi harfin tamamı olmadan bir kısmıyla mı meydana geldiğini bilmiyoruz. Bu yedi harfin tamamı, Resûlullah'tan (s.a.s.) ortaya çıkarak yayılmış ve ümmet yedi harf ihtilâflarını kendisinden zabt etmiş, öğrenmiş ve O'ndan almıştır. Yedi harfin kendisi hakkında ne şek ve ne de şüphe duyulacak bir şey vardır.”⁵²

Yedi harf konusunda âlimlerin kırk kadar görüşünün olması, konuyu gerçekten problematik bir hale getirmektedir. Fakat yedi harfin vahiy olduğuna itiraz ve muhalefet edilmemektedir.⁵³ Kırâatler, yedi harf ruhsatı ile ilişkilendirilmiş ve Kur'ân-ın sahih olan farklı okumaları vahiy olarak kabul edilmiştir.

c. Kırâat İlminde İhtilâf Kavramı

Kırâat ilminde *ihtilâf* kavramı, sözlükteki “tezat, zıt, karşıt” anlamlarından farklı olarak, “teğâyur, bedel, halef, değişiklik”⁵⁴ manalarında kullanılmıştır. Tefsir usûlünde ayetler arasında zıtlık ve tenakuz olmadığını ifade ve ispat için kullanılan *Müşkilu'l-Kur'ân* kavramı, ihtiva et-

Derlenişine “Kur'ân Tarihi” (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 202.

⁵¹ Muhammed Ahmed Muflihu'l-Kudât, *Ahmed Halid Şukrî*, Muhammed Halid Mansûr, *Mukaddimât fi 'ilmi'l-kırâat* (Ummân: Dâru 'Ammâr, 2001), 42.

⁵² Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'i'l-meşhûra*, thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 34; Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Ahrufu's-seb'a li'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuheymin Tahhân (Mekke: Dâru'l-Münâre, 1418/1997), 61.

⁵³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

⁵⁴ Ebû Ali el-Hasan b. Abdi'l-Gaffâr el-Farisî en-Nahvî, *el-Huccetu fi 'ileli'l-kırâati's-seb'i*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, *Ali Muhammed Muavvid* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 7.

tiği anlam ve kapsamı itibarıyla Kur'ân ayetleri ve sahih kırâatler arasında aykırılık olmadığı yönüyle incelendiği bir terim olmuştur. Sahih kırâatlerin tamamı Kur'ân vasfı taşıdığından, kırâatler içerisinde bir zıtlıktan bahsedilmesi mümkün değildir.

Fıkıh ilminde ise ihtilâf kavramı icma ve ittifakın zıddı olarak tanımlanmıştır. Fıkıhta, âlimlerin ictihadiyla ilgili kullanılan ihtilâf kavramı ile kırâat imamlarının okuyuşlarındaki farklılığı ifade eden ihtilâf terimi arasında ise fark vardır. Kırâat imamlarının ihtilâfı; Allah tarafından vahiy olarak indirilmiş, hak ve doğru olarak kabul edilen Allah kelamıdır. Bu ihtilâflar şek, şüphe ve yanlışlık ihtimali olmayan, tevatüren nakledilen vahiy ve ayetlerdir. Fakihlerin ihtilâfı ise ictihadi olup, bir kıyaslamaya dayanan, doğruluk veya yanlışlığı ihtimal dahilinde olan hükümlerdir.⁵⁵

Doğru, işin hakikatinde bir olmakla beraber, her mezhep imamının doğruyu ararken çaba gösterip, bir sonuca vardığı ve hüküm verdiği ictihadi ona göre doğrudur. Fakat farklı mezhep ve görüşteki müctehidin ictihadına göre ise, diğer müctehid görüşünde/ictihadında hata yapmıştır ve doğru, kendi vardığı hükümdür.⁵⁶ Dolayısıyla aynı meselede hüküm verilirken farklı sahih delil ve karinelere hareketle farklı sonuçlara varılmıştır. Aslında her iki ictihadın sonucu, bir çeşitlilik, insanlar için bir çıkış kapısı ve kolaylaştırma olmuştur. Bu durum ise bir farklılık ve çeşitlilik olup, Râğib el-İsfehâni'nin "İhtilâf kelimesi, zıt kelimesinden daha geneldir. Zira her iki zıt şey birbirinden farklı olur; ama her iki farklı şey daima birbirine zıt olmayabilir. İnsanların söyledikleri sözlerin farklı ve değişik olması çekişmeyi ve karşı olma durumunu ortaya çıkardığından dolayı, kelimenin anlamı değil, farklı olmanın sonucu 'çekişme' ihtilâf kavramıyla isimlendirilir olmuştur."⁵⁷ şeklindeki ifadesi ve açıklaması, konuyu geniş bir bakış açısı ile izah etmektedir. Buna göre fıkıhta yer alan birbirine tezat gibi görünen hükümler, zıtlık değil farklılıklardır.

⁵⁵ Hâfiz Ebî'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Cezerî ed-Dımeşkî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, tsh. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1380/1960), 1/52; Ebû 'Ali el-Hasan b. 'Abdi'l-Gaffâr el-Fârîsî en-Nahvî, *el-Huccetu fi 'ileli'l-kırâati's-seb'i*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd, 'Ali Muhammed Mu'avviyye (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 1/7.

⁵⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/51-52.

⁵⁷ İsfehâni, *el-Mufredât*, 333-334.

Kırâatlere gelince; kırâat imamlarının her bir kırâatte nakletmiş olduğu okuyuş ihtilâfları, kendilerine ait olan, ictihadları ve görüşleri değildir. Kırâatler insanlar tarafından ortaya çıkarılmış okuma biçimleri de değildir. Bu konuda ashâb ve diğer insanlar herhangi bir ictihad-da da bulunmamışlardır. Sahih kırâatler, yedi harf ruhsatı kapsamında Yüce Allah'ın Resûlullah'a (s.a.s.) indirmiş olduğu ve sahabenin de Resûlullah'tan (s.a.s.) öğrenerek, kendisinden sonra gelen tâbiîn kuşağına aynen aktardığı vahiylerdir. Kurrâ hafızlar ve kırâat imamlarının yetiştiği tâbiîn kuşağı, sahabeden öğrenmiş olduğu samimiyet, ciddiyet ve hassasiyetle bu farklı okuyuşları talim etmiş, ezberlemiş, talebeler yetiştirmiş ve bu konuda eserler yazarak kendilerinden sonraki kuşaklara aynı şekilde nakletmişlerdir. Kırâat imamlarının, sahabeden öğrenerek naklettiği her bir sahîh kırâat farklılığı ve ihtilâfı, birbirlerine nispetle aynı derece, seviye ve hakikatte, kendisine inanılan hak ve doğrudur. Kısaca, kırâat imamları arasındaki ihtilâf edilen kırâat farklılıkları ve ihtiva ettiği manaları, sahabeden Resûlullah'a (s.a.s.) ve Yüce Allah'a izafe edilen vahiylerdir.⁵⁸ Kırâatlerin, Resûlullah (s.a.s.) ve sahabeye değil de kırâat imamlarına nispet edilmesi ise; imamların tilavet ettikleri kırâate vukûfiyetleri, öğrenci yetiştirmeleri, kırâatleriyle ilgili eser telif etmeleri ve kırâatlerin onların ismiyle şöhret bularak anılmasından dolayı olmuştur. Yoksa kırâat imamları kendilerine göre yeni bir okuyuş tarzı geliştirmelerinden dolayı olmamıştır.⁵⁹

İlk dönem âlimlerinden İbn Kuteybe, kırâat ihtilâflarını genel olarak iki kısımda değerlendirmiş ve bu tür kırâat farklılıklarına örnekler vererek izah etmiştir. Ona göre *ihtilâf* ya *tezât* ya da *teğâyürdür*.

İhtilâf-u Tezât {الاختلاف تضاد}: Kur'ân'da bulunmayan, bulunması da caiz olmayan ihtilâf türüdür.⁶⁰ Bu ihtilâf, ayetlerin manasının birbirine "zıt, tezat ve karşı" olması demektir ki Kur'ân için bu caiz değildir.

İhtilâf-u Teğâyür {الاختلاف تغاير}: Kur'ân'da olması caiz olan kırâat ihtilâflarıdır ki "değişiklik ve çeşitlilik" anlamındaki farklılıklardır.⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olan sahîh kırâatlerde nakledilen kırâat farklılıklarının tamamı Allah tarafından gönderilmiş vahiylerdir. Dolayı-

⁵⁸ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

⁵⁹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

⁶⁰ İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, 40.

⁶¹ İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, 40-41.

sıyla bu vahiylerde çelişki, tezat, zıt ve karşıt anlamların olması mümkün değildir. Onlar birbirlerine denk, halef ve birbirine eşit lafızlar ve ihtilâflardır. Bu konuda şu örnekleri vermek mümkündür:⁶²

Örnek 1: {وَأَذَكَّرَ بَعْدَ أُمَّةٍ / أُمَّةٍ} ⁶³ ayeti bir kırâatte; “*uzun bir zaman sonra*”; diğer kırâatte ise; “*uzun bir müddet onu unuttuktan sonra*” lafızlarıyla iki sahih kırâat rivayeti nakledilmiş ve ikisi de ihtilâf etmiştir. Fakat aralarında herhangi bir zıtlık ve tezat bulunmamaktadır. Burada kâri hangisini okusa isabet etmiş olur. Bununla birlikte iki kırâatin manasının birleşmesi, anlama daha da derinlik vererek mükemmelleştirir, buna göre; “*uzun bir müddet onu unuttuktan sonra*” şeklinde mana verilmesi daha güzel olur. Ayetler, unutmama ve zamanın geçişinin birlikte meydana geldiğini haber vermektedir.

Örnek 2: {إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالسِّتْرِ / إِذْ تَلَقَّوْنَهُ} ⁶⁴ ayet-i kerimesi bir kırâatte; “*Kabul ediyor söylüyorsunuz.*” şeklinde ve ‘v-l-k’ kökünden diğer kırâatte ise; “*iz telikûnehû: Yalan söylüyorsunuz.*” lafızlarıyla iki sahih kırâat rivayeti nakledilmiş ve ikisi de ihtilâf etmiştir. Fakat iki anlam arasında da zıtlık söz konusu değildir. Burada kâri hangisini okusa isabet etmiş olur, haklı ve doğrudur. Sahih her iki kırâatteki mananın birleşmesi, anlamı; “*Siz o yalam bildiğiniz halde kabul edip söylüyorsunuz.*” şekline getirmektedir. Ayetlerin kırâat ihtilâfındaki farklılık, söz söyleyenlerin sözü, yalan olduğunu bildikleri halde söylediklerini ortaya koymaktadır.

Örnek 3: {رَبَّنَا بَاعِدْ / رَبَّنَا بَاعِدْ} ⁶⁵ ayet-i kerimesi bir kırâatte dua ve istek yönüyle; “*Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştır.*”; diğer kırâatte ise haber yönüyle; “*Rabbimiz, aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştırdı.*” lafızlarıyla iki sahih kırâat rivayeti nakledilmiş ve ikisi de ihtilâf etmiştir. Fakat iki kırâatin anlamında zıtlık söz konusu olmamıştır. Buna göre iki kırâatin manası; “*Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştır dediler, Allah da uzaklaştırdı.*” şeklinde yapıldığında anlam derinlik kazanmaktadır. Yani Allah dualarını kabul etmiş ve uzaklaştırmıştır. Olay dualarından sonra gerçekleşmiştir.

⁶² İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, 40-41.

⁶³ Yûsuf 12/45.

⁶⁴ en-Nûr 24/15.

⁶⁵ Sebe' 34/19.

Örnek 4: {لَقَدْ عَلِمْتُ / لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} ⁶⁶ ayet-i kerimesi bir kırâatte; “عَلِمْتُ/alimtu: Ben/Musa bildim.”; diğer kırâatte ise; “/عَلِمْتُalimte: Sen/Firavun bildin.” lafızlarıyla nakledilmiş ve iki sahih kırâat rivayeti ihtilâf etmiştir. Ayetler burada da tenakuz içermemektedir. Buna göre iki kırâatin manasında zamirler dikkate alınarak; “*Musa; Ey Firavun! Pekâlâ biliyorsun, ben de biliyorum ki, ‘Bunları, birer ibret olmak üzere, ancak, göklerin ve yerin Rabbi indirdi.’ dedi.*” şeklinde anlam verilmesi, manayı farklı bir boyuta taşımaktadır. Buna göre; Firavun sihir ve mucizenin ne olduğunu bilmekte ve bildiği halde inkâr etmektedir.

Örnek 5: {وَأَعْتَدْتُ لَهُنَّ مَتَكًا / مَتَكًا} ⁶⁷ ayet-i kerimesi bir kırâatte; “مُتَكًا/mut-tekea: yiyecek”; diğer kırâatte ise; “مُتَكًا/mutkâ: turunç” şeklinde yiyeceğin ne olduğu beyan edilerek iki manada indirilmiştir. ⁶⁸

İbnu’l-Cezerî de “Bu yedi harf ihtilâfinin hakikati, tenakuz ve zıtlıktan uzak olmakla beraber tarz, usûl ve vecihlere yönelik farklılıklardır.” demiştir. ⁶⁹ Anlama etki eden bu tür ihtilâflara kırâat ilminde ferşî ⁷⁰ ihtilâflar denir ve bir kurala göre değil, tamamen nakil esasına dayanır. Bu türden farklılıklar, toplam kırâat ihtilâflarının %20 kadarına tekabül etmektedir. Ayrıca ferşî ihtilâfların dışında manaya etki etmeyen eda keyfiyeti de denilen ve ihtilâfların %80’ini oluşturan, fonetik seslendirmelere dayanan usûl ihtilâfları bulunmaktadır. Bunlar daha çok Arap kabileleri arasında konuşulan, lehçe, şive ve ağız gibi her dilde görülebilen dilsel farklılıklardır. Mesela: Arap kabilelerinden *Esedî Kabilesi*, {يَعْلَمُونَ/ya’lemûne-يَعْلَمُونَ/yi’ilemûne}, {تَعَلَّمَ/te’lemu-تَعَلَّمَ/ti’lemu}, {تَسَوَّدُ/tesveddu vucûhun-تَسَوَّدُ/tisveddu vucûhun}, {أَعْتَدْتُ/alemu e’hed-أَعْتَدْتُ/alemu e’hed} lafızlarındaki muzari fiilleri, muzariyet harfinin kesresi ile okumaktadır. Yine *Temîmî kabilesi*, yan yana gelen iki hemzeyi hemzeleyerek açıkça okumakta, *Kureyş kabilesi* ise hemzelemeden (teshil ile) okumaktadır. Zamirlere gelince bazı lehçelerde bu lafızlar; {عَلَيْهِمْ/aleyhim-عَلَيْهِمْ/aley-

⁶⁶ el-İsrâ’ 14/102.

⁶⁷ Yûsuf 12/31.

⁶⁸ İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkili’l-Kur’ân*, 40-41.

⁶⁹ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/29.

⁷⁰ Ferşu’l-Hurûf: “Kırâatlerde kelime farklılıklarının sure ve ayetlere göre dağılımı” anlamında kullanılmıştır. Kırâatler arasındaki bu ihtilâflar belli bir kural içermeyen ve rivayetle gelen vahiy farklılıklarıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sabrî el-Eşvah, *İcâzü’l-Kırâati’l-Kur’âniyye* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1998), 87.

hum} ve {فِيهِمْ / fihim - فِيَهُمْ / fihum} şeklinde he'nin zammesi ile bazılarında ise kesre ile okunmaktadır.

Kabilenin biri; {قَدْ أَفْلَحَ / kad eflaha- قَدْ أَفْلَحَ / ka defleha} ve {قُلْ أَوْحَىٰ / kul ūhiye- قُلْ أَوْحَىٰ / ku lūhiye} lafızlarını nakil ile okurken, diğeri nakil yapmadan okumaktadır. Bir kabile; {مُوسَىٰ / mûsâ- مُوسَىٰ / mûsê}, {عِيسَىٰ / isâ / عِيسَىٰ / isê}, {دُنْيَا / dunyâ- دُنْيَا / dunyê} kelimelerini imale ile okurken, diğeri imale yapmamaktadır. Başka bir kabile; {حَبِيرًا / habîran- حَبِيرًا / habîren} ve {بَصِيرًا / besîran- بَصِيرًا / besîren} lafızlarında ra'yı terkîk (ince) okurken, diğeri kalın okumaktadır. Diğer bir kabile ise; {الصَّلَاةَ / es-salâtu} ve {الطَّلَاقَ / et-talâku} kelimelerindeki lam harfini tefhimle okurken, diğeri ince okumaktadır.⁷¹ Buna benzer Kur'ân-ı Kerîm'de birçok okuyuş şekilleri ve kırâat ihtilâfları vardır.

Kur'ân kırâatinde ferşî ve usûl ihtilâflarıyla ilgili örnekleri artırmak mümkündür. Sahih kırâatler arasında manaya etki eden ferşî farklılıklarda/ihtilâflarda tezat ve zıt anlamı bulunmamaktadır. Bu tür farklılık ve ihtilâflar, manayı zenginleştiren, anlama farklı bir boyut kazandıran, farklı lehçe, şive ve ağızla konuşan kabilelerin kolayca okumaları ve anlamalarına yardım eden ilahî kelâmın değişik ifade şekilleridir.

Sahih on kırâat içerisinde iki bine yakın ferşî ihtilâf türünden farklılıklar tespit edilmiştir.⁷² Ferşî ve usûl ihtilâflarının tamamının Resûlullah'tan (s.a.s.) sahih bir senedle rivayet edilmesi gerekir. Ferşî farklılıkların dışında meydana gelen, usûl farklılıkları ve eda keyfiyeti ise, birtakım lehçe, şive ve ağız⁷³ gibi fonetik seslendirmeler ile ilgilidir. Bunların manaya etkileri yok denecek kadar azdır. Kırâat rivayetleri ve ihtilâflarının isnadın yanı sıra, kırâatin yazısının/hattının da Hz. Osman'ın istinsah ettiği Mushaf'lara uygun olması gerekir. Bu farklılıklar bir tezat, çelişki oluşturmayan, aksine manayı daha da zenginleştiren, tefsir eden ve açıklayan ilahî kelâmın değişik rivayetleridir. Sıhhat şartlarına haiz sahih kırâatlerin, hiçbirinde tezat oluşturacak bir rivayet ve lafız mevcut değildir.

Kırâat ilminde *ihtilâf* kavramının, “teğâyür, değişik, çeşitli, birbiri-

⁷¹ Nahvî, *el-Huccet*, 1/5.

⁷² Arif Güneş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Okunmasında Harf-Kırâat-Yazı Kavramı ve İlişkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 39.

⁷³ Türk Dili ve Edebiyatı, <https://www.turkedebiyati.org/lehce-sive-agiz-dil-nedir.html> (Erişim 29 Mayıs 2020).

nin yerine geçen, halef” gibi sözlük anlamları kullanılırken, “çelişki ve tezat” anlamını ihtiva eden manaları kullanılmamış ve sahih kırâatler için caiz görülmemiştir. Yukarıda verilen bilgiler muvacehesinde, kırâat ilminde geçen; *ihtilâf*, *muhtelefun fih*, *ihtilâfu'l-kurrâ* gibi terimlere, kırâat imamlarının görüş ayrılığına düşmesi, muhalefet etmesi ve birbirlerine karşı gelmeleri gibi anlamlar yüklemenin hata olduğu gözükmektedir. Kırâat imamları, tezat anlamında değil, teğâyür manasında ihtilâf etmişlerdir.

Sonuç

İslam dini, indirilen ayetlerle teşekkül edilirken ortaya çıkan dinî terminoloji, birçok kavramı da beraberinde getirmiştir. Bu kavramlardan bir kısmı anlam kaymalarına ve daralmalarına maruz kalırken diğer bir kısmı ise manalarını korumuştur. *İhtilâf* kavramı da bu tür değişimlere maruz kalan ve etkilenen terimlerden biridir.

Arapçada *ihtilâf* kavramı, lügat anlamıyla birçok manaya gelmekteyken, Türkçe’de; “tezat, zıt ayrılık, anlaşmazlık, aykırılık, uyuşmazlık, bozuşmak” anlamlarında kullanılmıştır. Kavramın diğer anlamları göz ardı ve/ya ihmal edilerek, kelimedede anlam daralması olduğu gözlemlenmiştir.

Usûl-i Hadîs’te *ihtilâf* kavramı, *İhtilâfu'l-Hadîs* ve *Muhtelifu'l-Hadîs* başlıkları içerisinde, hadisler arasında çelişki ve tutarsızlığın olmadığı bağlamında “tezat ve zıt” manası kullanılmıştır. Tefsir usûlünde *ihtilâf* kavramı, ayetlerde tutarsızlık ve tezat anlamının olmadığı, ulûmu'l-Kur’ân içerisinde *Müşkilu'l-Kur’ân*, *İhtilâfu'l-Mushaf* başlıkları altında işlenmiştir. Kur’ân’da *ihtilâf* kelimesi ve türevlerinin geçtiği ayetlerde ise kavramın birçok anlamı ifade edilmiş ve vurgulanmış, ancak bu kavramın geçtiği ayetlerde kelimenin anlam zenginliği ve farklılığının tercüme ve meallere yansıtılmadığı da tespit edilmiştir. Fıkıh ilminde ise *ihtilâf*, icma ve ittifak kavramlarının zıttı olarak kullanılmıştır. Fıkıh alanında *ihtilâf*, fakihlerin ictihada açık konularda farklı görüşte olmalarını ifade etmektedir.

Kırâatlerde meydana gelen *ihtilâflar* iki kısımda mütalaa edilmiştir. Bu farklılıkların bir kısmı, kurallı olmayan ve manaya etki eden farklılıklardır ki buna *ferşî ihtilâflar* denir. Diğerisi ise, manaya büyük etki-

si olmayan fonetik seslendirmeleri içeren farklılıklardır ki bunlara da *usûl ihtilâfi* denmektedir. Bu farklılık ve ihtilâfların hepsi sahih isnadla, Resûlullah'tan (s.a.s.) rivayet edilmiş vahiy ve okuma şekilleridir.

Sahabe arasında meydana gelen kırâat ile ilgili ihtilâflar ve rivayetler, Medine'de yedi harf ruhsatından sonra ortaya çıkmış ve bu olayla ilişkilendirilmiştir. Bu ruhsat ile Kur'ân'ın okunması ve anlaşılması, Allah ve Resûlü tarafından insanlara kolay hale getirilmiştir. Kur'ân'ın Allah tarafından yedi harf üzerine indirildiği, sahih kırâatlerin hepsinin hak, doğru ve vahiy olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda kırâat ihtilâfları, tezat ve zıtlık anlamında değil, çeşitlilik, farklılık ve değişiklik (teğâyür) olarak kabul edilmiş ve Kur'ân'da tezat şeklinde bir ihtilâfın olmadığı âlimlerce belirtilmiştir. Bu ihtilâflar manayı zenginleştiren ve açıklayan farklılıklar olup, hepsi birbirine denk ve eşit olan okuyuşlardır.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Baskı, 2011.
- Altundağ, Mustafa. *Kur'ân'ın Dil ve Yazım Özelliği (Mushafta Lahm Meselesi)*. Bakü: Nurlar Neşriyat-Poliqrafya Merkezi, 2004.
- Avcı, Aykut. "Fıkhi İhtilâfların Tarihsel Gelişimi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Ağustos 2015), 119-132.
- A'zami, Muhammed Mustafa. *Vahyedilişinden Derlenişine "Kur'ân Tarihi"*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2011.
- İbnu'l-Cezerî, el-Hâfız Ebî'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşkî. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*. tsh. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1380/1960.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhi'l-'arabiyye*. thk. Muhammed Tamir. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.
- Çalışkan, İsmail. *Kur'ân'da Din Kavramı*. İstanbul: Ankara Yayınları, 2000.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'v'l-meşhûra*. thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- _____. *el-Ahrufu's-seb'a li'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuheymin Tahhân. Mekke: Dâru'l-Münâre, 1418/1997.
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Kitâbü fedâili'l-Kur'ân*. thk. Mervan

- el-Atiyye, Muhsin Harabe, Vefâ Tekiyyiddîn. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, Ts.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Eşvah, Sabrî. *İcâzül-Kurââtül-Kur'âniyye*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1998.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Abdu's-Selâm Serhân. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1396/1976.
- İbn Faris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya. *Mu'cemu mekâyisi'l-lügati*. thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn. Mısır: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Enes Muhammed, Zekeriyya Cabir Ahmed. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1429/2008.
- Güneş, Arif. *Kur'ân-ı Kerîm'in Okunmasında Harf-Kurâat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- İsfehâni, Râğîb. *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*. trc. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- Keskin, Hasan. *Kur'ân'da Fitne Kavramı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Kevserî, M. Zahid. "Yedi Harf Nedir?". çev. Yunus Ekin. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (Aralık 2002), 105-112.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, şrh ve nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar. Kâhire: Dâru't-Türâs, 1973.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1414.
- Muflihu'l-Kudât, Muhammed Ahmed vd. *Mukaddimât fî 'ilmi'l-kurâat*. Ammân: Dâru Ammâr, 2001.
- Nahvî, Ebû Ali el-Hasan b. Abdi'l-Gaffâr el-Fârisî. *el-Huccetu fî 'ileli'l-kurâati's-seb'i*. thk. Adil Ahmed, Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu'l-lügati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. Kâhire: Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Özen, Şükrü. "İhtilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/527-538. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- _____. "Hilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/565-568. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Pak, Zekeriya. Tiyek, Fatih. “Kur’ân’da İhtilâf Kavramı ve Türkçeye Çeviri Sorunu”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (Aralık 2018), 1273–1295.
- Subhi es-Sâlih. *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*. trc. M. Yaşar Kandemir. Ankara: Gaye Matbaacılık, 1981.
- Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman. *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ömer b. Salim. Riyâd: Dâru’l-Hicret, 1996.
- Şâfî’î, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas. *İhtilâfü’l-hadis*. thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986.
- Tetik, Necati. *Kurâat İlminin Ta’limi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Türk Dili ve Edebiyatı. Erişim 29 Mayıs 2020. [https:// www.turkedebiyati.org/lehce-sive-agiz-dil-Nedir.html](https://www.turkedebiyati.org/lehce-sive-agiz-dil-Nedir.html).
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Dâru’t-Turâs, 1957.
- Zeydan, Abdulkerim. *Fıkıh Usûlü*. trc. Ruhi Özcan. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1982.